

УДК 371.3:811.161.2:373.3

РОЗВИТОК УМІНЬ ПЕРЕКАЗУ З ПОЗИЦІЇ НАСТУПНОСТІ НА ЗАВЕРШАЛЬНОМУ ЕТАПІ МОВНОЇ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Олена Компаній

*КВНЗ “Херсонська академія неперервної освіти” Херсонської ради,
вул. Покришева, 41, Херсон, Україна, 73034*

Досліджено актуальну проблему сучасності – навчання молодших школярів переказувати тексти на завершальному етапі мовної освіти. Наголошено на стислому і вибірково відтворенні готового висловлювання з позиції принципу наступності. Запропоновано навчати переказувати в певній послідовності: від пропедевтичної роботи до формування початкових умінь угруповувати, вилучати слова і речення, частину тексту.

Ключові слова: переказ тексту, стислий переказ, вибірково переказ, наступність, поетапність (послідовність) формування умінь, молодші школярі.

Сучасний етап навчання української мови відрізняється підвищеною увагою учителів і дослідників до мовленнєвої підготовки школярів. По-перше, це зумовлено тим, що розвинена (усна і письмова) мова – показник рівня культури людини, його інтелекту, кругозору. Крім того, тільки розвинене зв'язне мовлення сприяє вільному спілкуванню з людьми. По-друге, з кожним роком збільшується потік інформації, в якій треба вміти швидко орієнтуватися, вибирати головне. У рамках шкільної освіти в процесі формування вмінь бачити і відтворювати головне важливу роль відіграє робота над різними видами переказу.

Проблема відтворення готового тексту зацікавить науковців давно. Їй присвятили свої дослідження А. Богущ, М. Вашуленко, С. Дорошенко, О. Лобчук, М. Пентилюк, І. Срезневський, Д. Тихомиров та ін. Проте, як засвідчує практичний досвід, до деяких видів переказів, зокрема стислого і вибіркового, вчителі звертаються зрідка. Це пов'язано зі складністю їхньої підготовки, що свідчить про широке коло питань, які потребують додаткових методичних досліджень та теоретичних і практичних обґрунтувань.

З'ясовано, що засвоєння навичок цих видів переказу відбувається на зв'язках наступності, які передбачають “опору на заздалегідь засвоєні знання і вміння” [1]. Зазначимо, що в методичній літературі питання про реалізацію наступності в навчанні переказу висвітлено недостатньо.

Наша мета – описати методику розвитку вмінь стислого та вибіркового переказу з позиції принципу наступності на завершальному етапі мовної початкової освіти.

Оволодіння будь-яким видом переказу характеризується послідовною роботою. Тому навчальний рік 4-го класу умовно поділили на три етапи (пропедевтичний, початковий і основний), тривалість яких становить 2, 2, 5 місяців. Формуванню вмінь цих видів переказу сприяли вправи, що не потребують спеціального часу, оскільки можуть виконуватися під час вивчення того або іншого граматичного матеріалу, а також на уроках цілеспрямованого призначення. Розглянемо методику за кожним видом переказу.

Стислий переказ. Головне завдання стислого переказу – стисло в узагальненій формі передати сприйняту інформацію [2; 3]. Головну роль, зазвичай, відводять скороченню тексту. Традиційно у шкільній практиці ця робота відбувається не системно, увагу звертають на частину тексту або речення, що є особливо важливою для вираження головної думки розповіді [5]. На нашу думку, навчання доцільно починати від: 1) формування умінь правильно, логічно та лаконічно викладати свої думки, а також знаходити точні мовні засоби для передачі змісту; 2) ознайомлення зі значенням компресії в житті людини та її способами на основі слів і речень; 3) розвитку вмінь скорочувати текст різними способами.

Педагогічна практика засвідчує, що в усній і писемній мові молодші школярі допускають багато помилок, пов'язаних з неточністю і багатослівністю. Тому важливе значення під час опрацювання комунікативних якостей “хорошого” стислого переказу повинна мати робота над точністю і лаконічністю. З огляду на це, першим завданням пропедевтичного етапу нашої методики було формування умінь правильно, логічно і лаконічно викладати свої думки: 1) прочитайте текст, знайдіть у тексті думку, що повторюється, запишіть його у виправленому вигляді; 2) прочитайте речення, знайдіть і замініть у них неправильно створені слова (1. Ми отримали пошталюну листівку. 2. На сосні без кінця стукутав дятел. 3. Небезпечно ходити по болотовій місцевості!); 3) відредагуйте речення. Приберіть зайві слова (1. Дороги в нашому селищі їх розвезло після дощу. 2. Хлопці з нашого класу вони займаються в різних гуртках. 3. Їжачок він сопів і тупав у куцах).

Оскільки точність зумовлює використання в тексті таких мовних засобів, що найкраще виражають зміст висловлювання, розкривають його тему і основну думку, адекватно передають описувану ситуацію, тому на цьому етапі потрібно наголосити на формуванні вмінь знаходити точні мовні засоби для передачі змісту.

1. Прочитайте речення. У них є мовні помилки – неточно вибране слово. Відредагуйте їх (1. У неї були прекрасні коричневі очі. 2. Прийшов місяць серпень. 3. Надворі нуль градусів температури).

2. Складіть словосполучення, вибравши з дужок найточніше слово (крижаний, морозний, мерзлий, холодний (вітер, зима, молоко, земля); густий, частий, щільний (звук, хмара, голос, хмари, гребінь, волосся)).

3. Підберіть відповідне речення до слів.

(Йти, крокувати, брести).

- йти повільно, урочисто;

- йти повільно, стомлено, неохоче;

- йти широким, розміреним кроком.

4. Складіть речення, вибравши з дужок відповідне слово (1. Пташка (вилетіла, спурхнула, схопилася, піднялася) з куща і закрутилася над нашими головами. 2. На галявині самотньо стояла молода (рівна, пряма, струнка, довга) ялиночка).

Після опрацювання зазначених умінь, методика передбачала ознайомлення із значенням компресії в житті людини та її способами на основі слів і речень. На початку учням пропонували такі завдання: 1. Уявіть, що ви прийшли в бібліотеку і забули назву книжки. Ви будете переказувати її повністю, чи стисло? 2. Вас запросили на зустріч з науковцем, який цікаво розповідає про зірки. Ви зацікавилися деякими фактами. Як будете записувати доповідь повністю чи стисло? 3. Порівняйте тексти. Чи про те саме йдеться в них? Які подробиці зникли під час розповіді другого тексту? Що цікаво читати, слухати – сам текст, чи його стислий переказ?

Ефективними були завдання зі словами і реченнями, що характеризувалися початковими вміннями скорочувати текст. Ці вправи передбачали практичне ознайомлення з різними способами скорочення: групування, вилучення, поєднання тощо.

1. Визначте “зайве слово” (понеділок, середа, осінь (дні тижня), грім, гроза, калюжа (явища природи), лимон, кабачок, огірок (овочі), тарілка, м’яч, глечик (посуд)).

2. Замініть одним словом поєднання слів (кіт наплакав – (мало), розвісити вуха – (слухати), як сніг на голову – (несподівано), сушити голову – (думати), сидіти склавши руки – (байдикувати), рукою подати – (близько), повісити голову – (засумувати)).

3. Скоротіть речення, вилучивши з нього неважливу інформацію (описи, порівняння, однорідні члени та ін.).

4. Замініть однорідні члени узагальненим найменуванням (На лузі росли невибагливі ромашки, задумливі кульбаби – На лузі росли квіти).

5. Прочитайте речення. Замініть пряму мову непрямою, використовуючи слова що, щоб, де. Увага! На письмі перед цими словами потрібно ставити кому (Я сказав: “Мені не смакує ця манна каша!”).

6. Прочитайте. Вилучіть слова з речення без втрати головного змісту (1. Через місяць після геологи поїхали. 2. У дитячому садку стояла мовчазна тиша. 3. Біля воріт стояв літній старий).

Останнє завдання методики спрямоване на розвиток умінь виділяти головне та скорочувати текст різними способами: 1) Прочитайте. Про що йдеться в оповіданні? Передайте одним реченням; 2) Прочитайте. Письмово дайте відповідь на запитання до тексту; 3) Прочитайте текст. Скоротіть його шляхом вилучення деталей. Запишіть стислий текст; 4) Прочитайте текст. Скоротіть його шляхом узагальнення окремих фактів, дій. Запишіть стислий текст; 5) Прочитайте текст. Скоротіть його, використовуючи один зі способів скорочення тексту (вилучення зайвої інформації, групування, перебудова речень та ін.); 6) Прочитайте. Передайте одним реченням кожен частину тексту з підказкою його початку.

Отже, навчання стислому переказу на завершальному етапі мовної освіти характеризувалося систематичністю і послідовністю: від лаконічності та точності до скорочування тексту.

Вибірковий переказ, зазвичай, характеризується відтворенням тієї частини, яка відповідає певному питанню або темі [4]. Традиційно вибірковий переказ супроводжується читанням, розбором усього тексту, переказуванням якоїсь частини. Ґрунтуючись на зв'язках принципу наступності, потрібно формувати вміння вибірково переказувати в такій послідовності: вибір слів і речень; знаходження частин тексту, які відповідають завданню вчителя, інформації за визначеною темою з різних частин висловлювання.

На першому пропедевтичному етапі створювали основу для початку роботи над вибірковим переказом на рівні слів і речень. Це відбувалося завдяки завданням на підстановку, трансформацію, конструювання: вибирати слова в одну видову групу, знаходити в тексті синоніми, слова, які допомогли впізнати предмет, доповнювати речення словосполученнями з тексту тощо. Продуктивно сприяють виконанню цих завдань аспектні уроки.

1. Запишіть текст, вибираючи з дужок найточніший синонім.
2. Доповніть речення словами з тексту.
3. Знайдіть речення, що виражають головну думку та сформулюйте її.
4. Виберіть прислів'я, яке підходить до тексту.

Отже, зазначені види робіт формують у дітей здібності свідомого вибору.

На другому початковому етапі діти оволодівають вибірковим переказом однієї частини з подальшим її зачитуванням/записуванням.

Визначення теми уривка відбувається за конкретними запитаннями вчителя, за вказівкою на потрібну частину тексту або абзац, за готовим заголовком, заздалегідь даним або складеним колективно планом, за ілюстрацією, за змістом прислів'я. Використовували два види вибіркового переказу: розповідь про якийсь епізод, дію та опис, що допомагає “побачити” героя твору, картину природи, місце, де відбуваються події.

Характерними для цього етапу були завдання: 1) прочитайте уривок, де йдеться про Випишіть його, підкреслюючи синоніми; 2) уважно послушайте, підготуйтеся до переказу описання бійки кішки з птахом; 3) перекажіть другу частину, спираючись на план і ключові слова; 4) поділіться на дві групи. Перша група письмово відтворює першу частину розповіді, друга група – іншу на основі запропонованих планів. Для виконання цих завдань підбираємо тексти, які легко можна поділити на порівняно закінчені за змістом частини.

Продовженням формування вмінь вибірково переказувати є *третій основний етап*, що передбачав вибіркоче відтворення тексту за визначеною темою. Ця робота характеризувалася вмінням знаходити інформацією з уривків, взятих з різних частин тексту.

Наведемо уривок уроку, в якому є переказування тексту за визначеною темою, зміст якої потрібно відшукати в різних частинах. Учні працювали з інтерактивною дошкою.

Зокрема, після ознайомлення з текстом та його аналізу школярам було запропоновано завдання: знайти інформацію на тему “У всій красі” і переказати її.

- Подумайте, який матеріал виберемо для цієї теми (опис горобця)
- Знайдіть і підкресліть у тексті тільки опис пташки (діти знаходять необхідні слова, розміщені в 1 і 3 частині).
- Якими словами почнемо опис горобця? Як ви вважаєте, чи це вдалий початок, чи може чогось не вистачає? (Незрозуміло, про кого йдеться). Пригадайте, з яких частин складається опис? Якої частини не вистає (початку).
- На що автор спершу звернув увагу описуючи горобця (головку, черевце, грудку). Прочитайте.
- Що описав автор у третій частині. Що зробив горобчик? (Повернув голову). Навіщо? (Хоче сфотографуватися). Що роблять, коли фотографуються? (Позують). Так, що ж описав автор? (Позу).
- Що потім було описано?
- Яким реченням можна закінчити текст?
- Розташуйте пункти плану за порядком. Перекажіть.

План:

1. Горобець на гілці.
2. Опис пташки: а) голівка, черевце, грудка; б) поза; в) щічки і шийка.
3. Франт!

Отже, вибіркового переказу характеризується не тільки знаходженням групи мовних засобів, його частини, а виокремленням інформації в різних частинах тексту за певною тематикою, що дає перспективу в подальшому писати складніші самостійні роботи (реферати, конспекти тощо).

Методика передбачає опрацювання всіх видів переказу, оскільки вони є важливими в подальшій навчальній діяльності школярів. Однак актуальними на сучасному етапі вважають стислий і вибіркового переказ, до яких зрідка звертаються у шкільній практиці. Результативність навчання залежить від зв'язків наступності, що передбачають поетапність (послідовність) формування певних умінь.

1. Ганелин Ш. И. Дидактический принцип сознательности / Ш. И. Ганелин. – М., 1961. – 156 с.
2. Донченко Т. К. Лінгвістичний аналіз тексту під час підготовки до переказу у 5-9 класах / Т. К. Донченко. – К. : Форум, 2002. – 175 с.
3. Методика викладання української мови : навчальний посібник / [С. І. Дорошенко, М. С. Вашуленко, О. І. Мельничайко та ін.]. – К. : Вища школа, 1989. – 423 с.
4. Пентиліок М. І. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах / М. І. Пентиліок. – К. : Ленвіт, 2009. – 400 с.
5. Рамзаева Т. Г. Методика обучения русскому языку в начальных классах : учеб. пособие / Т. Г. Рамзаева, М. Р. Львов. – М. : Просвещение, 1979. – 431 с.

*Стаття: надійшла до редколегії 09.06.2016
доопрацьована 11.08.2016
прийнята до друку 25.08.2016*

**DEVELOPMENT OF RETELLING SKILLS FROM THE POSITION OF
CONTINUITY AT THE FINAL STAGE OF LANGUAGE PRIMARY EDUCATION****Olena Kompaniy**

*Communal higher educational establishment
“Kherson Academy of Continuous Education”
Pokrysheva Str., 41, Kherson, Ukraine, UA – 73034*

The article is sanctified to the urgent issue of contemporaneity – teaching junior schoolchildren to retell texts at the final stage of language education. The author pays attention to the compressed and selective recreation of the prepared expression from a position of the following principle. It is because in methodological literature the marked is illuminated not enough and in the practice of education teachers do not almost apply to these retellings.

The main task of the compressed retelling is to pass briefly in the generalized form the perceived information. A basic role, as a rule, belongs to the reduction of a text. Traditionally in the school practice this work is conducted not systemically. The attention is paid to a part of the text or sentence that is especially important for expressing the main opinion of a story. From our point of view, teaching is expedient to begin from: 1) forming the skills correctly, logically and laconically to lay out the opinions, and also to find the exact language means for the transmission of the content; 2) the acquaintance with the value of compression in the life of humans and their methods on the basis of words and sentences; 3) developing the skills to abbreviate text by different means.

Selective retelling, as a rule, is characterized by the recreation of that part that corresponds to a certain question or theme. The marked type of retelling at school is accompanied by the reading, analysis of the whole text or the retelling of some part. Based on the links of the following principle, the author considers that forming the skills to preferentially retell should be in such a sequence: from the choice of words and sentences, the parts of a text that correspond the task of a teacher to the information from the indicated theme and different parts of an expression.

Forming the skills of retelling of different types is assisted by the exercises that do not require the special time as can be realized in learning that or other grammatical material, and also at the lessons of various purposes.

Key words: text retelling, compressed retelling, selective retelling, continuity, stage-by-stage (sequence of) forming the skills, junior schoolchildren.

